

УДК 330.1:14

І. О. Крюкова, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЄДНІСТЬ ТА СУПЕРЕЧНІСТЬ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті запропоновано філософський підхід до дослідження економічних інтересів. Економічні інтереси розглянуто як системні відносини, скеровані діалектичним принципом єдності та боротьби протилежностей. Характер їх взаємин досліджено у зв'язку із сучасними тенденціями економічного розвитку.

В статье предлагается философский подход к исследованию экономических интересов. Экономические интересы рассматриваются как системные отношения, подвластные действию диалектического принципа единства и борьбы противоположностей. Характер их взаимосвязей исследуется в связи с современными тенденциями экономического развития.

There is philosophic approach to the economic interests research is proposed in this article. Economic interests are considering as systematic relationships based on principles of unity and contrary fight. Nature of relationships of economic interests representatives are consider in connection with modern economic development tendency.

Ключові слова: економічні інтереси, принцип єдності та боротьби протилежностей.

Ключевые слова: экономические интересы, принцип единства и борьбы противоположностей.

Keywords: economic interests, principles of unity and contrary fight.

Актуальність теми дослідження (вступ). Сучасний інтерес до питань *синергетики* є індикатором методологічної потреби в інтеграції заглиблених наукової спеціалізацією знань та відлунням їх суцільних філософських засад. Використання філософської парадигми є доцільним методологічним кроком у суспільствознавстві. В колі суспільствознавчих наук економічна наука вивчає господарські відносини щодо розбудови матеріального базису людської життєдіяльності. Ці відносини скеровані економічними інтересами різних суб'єктів господарювання. Філософський підхід до взаємин економічних інтересів розкриває дефініції економічних відносин та стає ключем розуміння відповідних особливостей перебігу економічних процесів.

Об'єкт, предмет, методологія та мета дослідження. Об'єктом нашого дослідження є економічні інтереси різних суб'єктів. Предметом дослідження є характер взаємини в системі економічних інтересів суб'єктів та його динаміка як важіль та наслідок реалізації певних економічних процесів.

Методологічною базою нашого дослідження є загальнонауковий системний підхід, а основним методичним інструментом — діалектичний принцип єдності та боротьби протилежностей.

Мета здійснення філософського аналізу економічних інтересів як цілісної системи полягає у з'ясуванні функціональних засад та закономірностей їх співіснування.

Стан наукової розробки проблеми. Науковою базою дослідження є здобутки класичних, неокласичних та інституціональних економічних теорій щодо світового історичного досвіду та сучасного стану розвитку економічних процесів та місця і ролі в них характеру взаємодії економічних інтересів.

Не розроблені раніше аспекти проблеми (особистий авторський внесок). Своїм внеском у розробку проблеми економічних інтересів ми бачимо висвітлення різних варіантів комбінацій суб'єктів у системі економічних інтересів та реалізацію диференційованого підходу до аналізу характеру взаємин між ними. За інструмент диференціації взято фактор часу, за виміри — короткотерміновий та

тривалий період часу, за метод — економічну статистику та динаміку протягом відповідних періодів.

Ми розглянемо, як у процесі взаємодії економічних інтересів філософський принцип єдності та боротьби протилежностей набуває різних форм своєї прикладної економічної реалізації, як він проявляється на різних рівнях системи економічних інтересів між її суб'єктами. Проблеми в системі економічних інтересів досліджуються в статті на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях за такою структурою: виробник—споживач, власник—робітник, технократія—бізнес, домогосподарство—держава, підприємство—держава, зайняті—безробітні, малозабезпечене населення—держава, середній клас—держава, заможні—держава, підприємці — «треті особи», сучасні—майбутні покоління та держава—держава. Таким є авторський внесок у дослідження діалектики системи економічних інтересів.

Основний зміст. Розглянемо деякі приклади з економічної теорії щодо взаємин економічних інтересів та прокоментуємо їх.

1. Почнемо з традицій економічної класики. А. Сміт був переконаний, що за умов досконалої конкуренції, приватні та суспільні економічні інтереси узгоджуються так званою невидимою рукою ринку. Адже підприємець отримуватиме прибуток за умов, якщо його продукція буде суспільно затребуваною, тобто її номенклатура, ціна та якість задовольнятимуть запити споживачів.

На ринку існує тривіальна ситуація, коли виробник хоче продати свій товар дорожче, а споживач прагне купити його дешевше. Інтереси збільшення купівельної спроможності споживача і прагнення до збільшення доходу виробника є суперечливими, але в умовах конкуренції вони врівноважуються процесом суспільного ціноутворення. Стан рівноваги економічних інтересів покупця та продавця демонструє перетин кривих попиту та пропозиції. Так коментує збалансування в системі інтересів виробник—споживач теорія неокласичного синтезу А. Маршалла.

Нижче стану рівноваги існує дефіцит товарів, тобто не задовольняються інтереси споживачів. Вище має місце криза надвиробництва, що нівелює інтереси виробників. Проте обидві ситуації в тривалішому періоді часу мають негативні як виробничі, так і споживчі прояви. Криза надвиробництва призведе до скорочення обсягів виробництва, зменшення зайнятості та доходів населення. Дефіцит споживчих товарів може призвести до зниження мотивації праці. Отже, економічна перспектива спрямовує інтереси споживача та виробника в солідарному напрямку.

Поняття рівноважної ціни, як механізму врегулювання інтересів виробників та споживачів на ринку, зникає із появою монополій. Встановлення монопольної ціни та отримання монопольного прибутку виробником суперечать інтересам споживача. Антимонопольна політика держави не завжди ефективно врегулює цю проблему і тому не є панацеєю від неї. Наслідки обґрунтованої Дж. Робінсон недосконалої конкуренції [4] з точки зору динаміки в системі ціна — гранична корисність видаються не дуже плідними для інтересів покупців, що сплачують споживчий надлишок, оскільки в процесі поглиблення диференціації товарів, мінімальне вдосконалення їх споживчих властивостей істотно позначається на ціні.

Суперечність у системі інтересів виробників та споживачів створює також інформаційна асиметрія на ринку, досліджена лауреатами нобелівської премії Дж. Стігліцем та Дж. Акерлофом [1]. Як і монополія, вона є проявом недосконалого ринку. Інформаційною асиметрією визначається ситуація, коли одна із сторін має менш інформації про товар та послуги, ніж інша сторона, і цієї наявної інформації недостатньо аби прийняти зважене, ефективне рішення.

Проблеми інформаційної асиметрії на сьогодні є вельми актуальним напрямом мікроекономічних досліджень, які доходять висновку, що вона є негативним явищем двостороннього порядку. Існують різноманітні форми прояву інформаційної симетрії, в яких вона є від'ємною або для інтересів споживачів або для інтересів виробників. Тому з точки зору системи сукупних економічних інтересів, ставлення до інформаційної

асиметрії є солідарно негативним. Політика маркетингу щодо диференціації якості категорій товарів та послуг, відповідно до стратифікації груп їх споживачів, має на меті послаблення цієї інформаційної вади в системі економічних інтересів.

2. Суперечності економічних інтересів власника і найманого робітника полягають у тому, що сплачуючи робітникові більшу зарплатню, власник отримуватиме менші прибутки, що не входить у його плани. Так пояснював логіку суперечливих взаємин економічних інтересів власника і робітника Д. Рікардо.

Якщо ж власник розширить зайнятість понад ефективно, то запланований ним фонд зарплати буде розподілений між більшою чисельністю робітників. Отже, додаткові робочі місця будуть фінансуватися за рахунок скорочення номінального рівня зарплати кожного з інших працюючих. Такою є суперечність інтересів працюючих та безробітних за класичною теорією фонду заробітної плати Дж. Мілля. Проте, вказана теорія виправдовує себе лише в умовах економічної статичності, коли діє закон спадної продуктивності праці додатково найнятих робітників, яку пояснив Дж. Б. Кларк.

В умовах економіки що розвивається, вдосконалення техніко-технологічного рівня збільшує продуктивні можливості виробництва. Разом з тим, процес зростання потужності виробництва є комплементарно обумовленим можливістю отримання більшої продуктивної віддачі від працівника, оскільки він потребує якісно нового рівня кваліфікації працівника та нової організації його трудових зусиль. Отже, за умов економічної динаміки, робітник має об'єктивні підстави вимагати збільшення зарплати, а власник — можливості її забезпечити, адже в досконаліших матеріально-технічних виробничих умовах жива праця створює більший дохід, за рахунок зростання якого власник без шкоди для свого економічного інтересу може збільшити зарплату. Дж. Мілля також вважає, що засобом примирення економічних інтересів робітників і власника є капіталізація прибутку.

Разом з тим, оновлення виробництва призводить до поповнення армії безробітних за рахунок технологічного безробіття або так званого відносного перенаселення, що стає одним із чергових аргументів обґрунтування суперечностей у системі інтересів власник-найманий робітник К. Марксом. Однак, під час структурних перетворень економіки скорочення робочих місць в одних сферах супроводжуються створенням нових робочих місць в інших. При тому, в умовах такої економічної динаміки, додатковий обсяг зайнятості не супроводжується спадною продуктивністю живої праці.

Отже, ситуація позиціонування економічних інтересів у системі власник-найманий робітник теж є неоднозначною в ракурсі економічної статичності та динаміки. Сучасним вагомим аргументом на користь зменшення суперечностей між власником та працівником стає процес дифузії власності, коли робітник корпорації може мати статус її акціонера, тобто співвласника. Однак тенденція соціального партнерства економічних інтересів властива переважно економікам розвинених країн світу, натомість більша частка населення планети досі перебуває поза ними.

3. Суперечність у системі доходів представників технократії та бізнесу, яку розглядав Т. Веблен і продовжив Дж. Гелбрейт є окремим, особливим аспектом взаємин власників і найманої праці. В своїй відомій роботі «Теорія бездіяльного класу» Т. Веблен завзято критикував високі доходи непродуктивної частки населення, які є економічною елітою країни — власників великого бізнесу, великих посередників. Ідеологічною підставою стало те, що за природою свого походження нажите ними багатство має рентний і спекулятивний характер, а тому не повинно в структурі суспільного розподілу переважати над доходами технократів — фахівців та управлінців, які розбудовують реальний сектор економіки, впливають на вдосконалення матеріально-технічної бази суспільно-економічного відтворення, тобто виконують благородну суспільно-економічну місію і являють собою справжню національну еліту.

На думку Веблена, економічний прогрес та примноження національного добробуту завдячує, перш за все, креативним зусиллям творчої інтелігенції. Тому доходи науковців, технологів та менеджерів мають не поступатися доходам власників біз-

несу, аби бути відповідними до тої конструктивної, продуктивної ролі, яку вона відіграє у розвитку суспільного господарства. Тим більше, що зростання доходів від бізнесу, як явища другого порядку, пов'язані насамперед саме із успіхами технократії, оскільки отримання надприбутку є результатом інновації.

Аспект єдності економічних інтересів технократії, бізнесу та суспільства в цілому на сьогодні взято на озброєння в розвинених країнах світу. Приміром, у Японії заробітна плата управлінців співставна із доходами власників компаній. Провідною вимогою до робітника, за послуги якого роботодавець згоден платити великі гроші, є здатність приймати рішення і відповідати за нього в умовах невизначеності та ризику. Прикладом інструменту реалізації солідарних інтересів технократії, бізнесу та суспільства є інститут венчурного інвестування, успішно започаткований у 1970-х роках у галузі мікроелектроніки в США [5].

4. Перехід до прогресивної системи оподаткування фізичних осіб може разом із зменшенням доходів відповідних груп громадян як зменшити, так і збільшити доходи державного бюджету та економічний потенціал країни в цілому. Перший варіант матиме місце у випадку, коли порогові суми, за якими збільшується норма оподаткування, зачіпатимуть рівень доходів більшості населення країни, тобто доходи середнього класу. Тоді обсяги поточних надходження до казни будуть обраховуватися значними сумами, які з часом значно зменшаться через зниження трудової активності людей. Україна мала такий досвід на початку 2000-х років і швидко відмовилась від нього надалі. Адаже у людей зникло бажання працювати за сумісництвом, зросли масштаби тіньової бухгалтерії. Отже, в короткостроковому періоді інтереси наповнення державного бюджету суперечили інтересам платників нових розмірів податку, а в подальшому макроекономічні та мікроекономічні інтереси однаково програвали.

Якщо ж порогові норми прогресивного оподаткування стосуються доходів більш заможного, ніж середній клас населення, то їх державний перерозподіл на користь соціальних програм стимулюватиме економічний розвиток країни за рахунок підвищення суспільного попиту та прискорення товарно-грошового обороту, тобто збільшення мультиплікатора доходів. Адаже в структурі витрат незаможних людей, на користь яких здійснюватиметься перерозподіл, переважають товари широкого вжитку, тобто продукції тих галузей, що мають найшвидший оборот капіталу. Варіант прогресивного оподаткування заможних є більш прийнятним як для інтересів мікро-, так і для макрорівня.

5. Представники неокласичної теорії економіки пропозиції вважають, що аби мікро- та макроекономічні інтереси були узгоджені, необхідна оптимізація державної податкової політики. Крива А. Лаффера демонструє як надмірне збільшення норми оподаткування доходів підприємців стає полем суперечностей підприємницьких інтересів із інтересами наповнення державного бюджету. Але лише в короткостроковому періоді часу. В тривалішому часі ці інтереси стають солідарними. Адаже відбувається зменшення доходів юридичних осіб, банкрутства, стагнація та тінізація економіки. Ці процеси обмежують фізичну базу оподаткування, а отже зменшують бюджетні надходження.

6. За кейнсіанською теорією, важелем антикризового регулювання є державний бюджет. Дефіцитний бюджет може бути як предметом суперечності, так і єдності в системі економічних інтересів. За переконанням неокейнсіанців, дефіцит бюджету має збалансовуватися на циклічній основі [3]. Державні видатки на соціальні та інвестиційні програми в скрутні для країни економічні часи тимчасово можуть перевищувати наявні фінансові ресурси. Але з часом на етапі економічного піднесення вони мають виправдовуватися новими надходженнями. Тоді економічні інтереси суб'єктів, що отримують державні кошти, узгоджені із макроекономічними інтересами. Інакше дефіцитний бюджет ризикує перетворитися на державний борг, який стане свідченням суперечливості інтересів економічних суб'єктів, що «проїдають» бюджет, та стратегічних національних інтересів економічного розвитку країни.

7. Економічна політика держави реалізується шляхом вибору пріоритетів у системі економічних інтересів. Економічний вибір держави між інфляцією та безробіттям, відображений кривою Філіпса, створює або ситуацію переваг інтересів зайнятого населення за рахунок збереження їх реальних доходів за існуючого рівня безробіття, або ситуацію забезпечення зайнятості та доходами безробітної частки населення при одночасному зниженні реальних доходів всіх зайнятих.

За переконанням батька теорії монетаризму М. Фрідмена, «Растущий уровень инфляции способен снизить безработицу, а высокий (постоянный) — никогда» [6, с. 138]. Високий рівень безробіття, так само, як і високий рівень інфляції, загрожує дестабілізацією економічних процесів. Тому збалансованість у системі економічних інтересів має досягатися збалансованістю рівнів безробіття та інфляції. Адже можливою є вкрай небажана і незадовільна для економічних інтересів усіх сторін ситуація стагфляції, коли високі темпи інфляції скорочують економічну активність та збільшують безробіття в країні.

8. Інтереси партнерів економічної угоди (трансакції) суперечать інтересам так званих «третьох осіб» — суб'єктів, які не мають доходів від угоди, але на долю яких випадають так звані негативні екстерналії, тобто можливі небажані побічні ефекти від реалізації економічних інтересів сторін угоди. Шлях збалансування інтересів сторін угоди та третіх осіб — прогнозування та обрахування майбутніх екстерналій з метою знешкодження їх сторонами угоди. Тобто майбутні збитки третіх осіб від екстерналій мають обраховуватися і компенсуватися поточними трансакційними витратами, передбаченими в угоді. Такої позиції дотримується представник інституціоналізму Р. Коуз.

Натомість неокласик А. Пігу вважає, що превентивний механізм не завжди спрацьовує. Наслідки господарювання не піддаються вичерпній оцінці та компенсації трансакційними витратами під час реалізації угоди. З часом екстерналії накопичуються і збільшують свої масштаби. Статус потерпаючих від них третіх осіб стає регіональним, національним та глобальним. Проблема господарських екстерналій зумовлює глобальні екологічні проблеми. Вона стає предметом суперечностей економічних інтересів теперішніх та майбутніх поколінь людей. Отже, поточне прагнення суспільства до надмірного збільшення свого багатства стає на заваді стратегічним економічним інтересам колективної природно-ресурсної безпеки та сталого розвитку.

9. Дотримання державною зовнішньоекономічної політики протекціонізму або фритредерства стає свідченням наявності суперечностей у системі міжнародних економічних інтересів. Перебуваючи на тому чи тому історичному етапі національного економічного розвитку, країна є або зацікавленою або ж не зацікавленою у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків за тими чи іншими напрямками діяльності. Яскравим прикладом є альма-матір класичного принципу економічного лібералізму Англія, яка в часи становлення своєї буржуазної національної економіки сповідувала політику протекціонізму, а з часом, міцно ставши на ноги, зажадала фритредерства задля світової економічної експансії [2, с. 236].

10. Інтереси транснаціонального бізнесу щодо розширення виробництва та зменшення витрат на робочу силу дещо солідарні із інтересами національних економік, на територіях яких вони розбудовують свої підприємства. Адже ТНК інвестують їх розвиток — створюють там робочі місця і доходи. Проте питання суперечливості національних та глобальних інтересів корениться у так званих «ножицях цін» між готовою продукцією та національними витратами на її виготовлення. Особливої уваги в площині такої суперечності потребують обсяги вичерпування транснаціональним бізнесом місцевих природних ресурсів.

Також суперечність міжнаціональних економічних інтересів створює технологічний лаг, тобто крок технологічного випередження, яким економіка розвиненої країни дистанціюється від країни-партнера, що розвивається. Такий лаг зберігає

нерівномірність економічного розвитку країн світу, стає консерватором економічної залежності. Також він зумовлює експорт екологічно брудних виробництв до країн третього світу і тим самим суперечить інтересам їх національної екологічної безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, системне висвітлення економічних інтересів свідчить про їх неоднозначність за рівнями і суб'єктами реалізації. Дослідження механізму єдності та суперечності в системі економічних інтересів показує, що певний характер взаємин у ній залишається сталим до певної міри, після якої закономірності взаємодії економічних інтересів діаметрально змінюються.

Проаналізовані вище приклади свідчать, що тенденції щодо єдності або суперечності в системі економічних інтересів диференційовані фактором часу, протягом якого досягається точка біфуркації — критичний стан, добігши якого подальші кількісні зміни економічних параметрів призводять до якісних змін у функціонуванні економічних процесів. Точка біфуркації означає початок іншого рівня реалізації економічних процесів на підставі виникаючих нових закономірностей їх перебігу. Вона знаменує перехід від суперечності до єдності в системі економічних інтересів.

Суперечність у системі економічних інтересів має місце здебільше у короткотерміновому періоді часу. Натомість у тривалішому періоді верх бере принцип єдності. Звісно, адже різновекторність елементів не є провідною властивістю суцільних системних процесів.

Економічною інтерпретацією філософського принципу єдності в системі економічних інтересів є їх компліментарність як факторів суспільно-економічного відтворення, а принципу суперечності — конкурентні позиції в процесі розподілу. Процеси розподілу і відтворення в економіці співвідносяться так само, як у філософії позиціонуються категорії частки та цілого. Відносини розподілу мають підпорядковуватися інтересам відтворення. Тому єдність, як принцип взаємин у системі економічних інтересів, має тенденцію переважати.

Отже, філософський підхід є ключем до розуміння багатьох проблем, у тому числі й економічних. Він вказує на необхідність дотримання координації у врегулюванні економічних інтересів різних рівнів і суб'єктів з огляду на похідні від них тенденції динаміки економічних процесів у часовому та грошовому вимірах.

На наш погляд, становить науковий інтерес та має перспективи філософське обґрунтування методології розв'язання проблем сталого економічного розвитку.

Література

1. Джозеф Е. Стиглиц. Информация и смена парадигмы в экономической науке / Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. 5. в 2 кн. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. Кн. 2. — М.: Мысль, 2005. — 813 с. — С. 535–630.
2. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій / Авт. кол.: С. В. Степаненко, В. М. Фещенко, С. Н. Антонюк, Н. О. Тимочко та ін. — К.: КНЕУ, 2006. — 664 с.
3. Классики кейнсианства: В 2-х т. Т. 1. К теории экономической динамики / Р. Харрод. Экономические циклы и национальный доход. Ч. 1–2. / Э. Хансен. Предисл, сост.: А. Г. Худокормов. — М.: ОАО «Издательство «Экономика»», 1997. — 416 с. — (Экономическое наследие).
4. Робинсон Дж. Ценовая дискриминация. Книга 5 / Теория несовершенной конкуренции. Пер. с англ., вступн. ст. и общ. ред. И. М. Осадчей. — М.: Прогресс, 1986. — С. 252–289.
5. Софищенко И. Я. Развитие венчурного капитала и его роль в активизации инновационного предпринимательства (опыт США): Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук. — К., 1993. — 151 с.
6. Фридмен М. Если бы деньги заговорили...: Пер. с англ. — М.: Дело, 1998.

Надійшла до редакції: 04.01.2010